

ÉRINTKEZÉSEK Közép-európai párbeszéd a 19–20. század fordulóján

A 18. század végén egy lelkes magyar utazó-irodalomszervező csodálkozott rá a császárváros szépségeire. Kazinczy Ferenc, mert róla van szó, *Pályám emlékezete* című művében, de egyéb írásaiban is többször számolt be bécsi benyomásairól. *Bárczy Sándor életéről* szólva jegyezte föl, miként hatotta át a felvilágosodás szellemisége a magyar testőrök javát: „... a jobb fők keresték egymást, egyesültek..., a jók feszült szorgalommal tanultak, azalatt míg a gyengék a nagy város bűneiben magokat elvesztették s a maszlagos kehelyből elrészegülve tovább ittak.” Bécs, a nagy város, alighanem hatalmas élményeül szolgált az elmaradottabb régiókból érkezőknek. Szellemi ösztönzéseket is adhatott, s persze csábításaival elkápráztathatta a Kazinczy által említett gyengébb jellemeket. A Monarchia területéről diákok érkeztek ide, mint akik gazdagabb, a történelem súlyos megpróbáltatásaitól érintetlenül maradt távoli rokonaikat keresik föl, s ámulva nézhetik a sértetlen palotákat, díszes templomokat, s kedvükre töltekezhetnek a szellem kincseivel a könyvtárakban, vagy a rendszeres oratórium-előadásokat hallgatva. Ez a kapcsolat az első világháború befejeződéséig változatlanul erős maradt, a viharos gyorsasággal nagyvárossá nőtt Budapest és Bécs rokonságáról Márai Sándor is nem egyszer megemlékezett. Részben az itteni polgári mentalitással való megismerkedés erősítette az öntudatos magyarra lett, korábban többnyire németajkú hazai polgárságot, amely az öröklött hagyományok nyomán rendezte be városait, a szorgos munka és a kultúra otthonává téve azokat. Az egymás közelségében épült templomok és iskolák a hit és a tudás jelképeiként álltak őrt e szellemiség védelmezésére, s ez így volt századokon át, mígnem megjelentek a bombázók, s lerombolták mindazt, amit nemzedékek építettek és gazdagítottak. A romok alól azonban vissza lehet és kell következtetni a múltra, kiásva értékeit, visszaidézve szellemiségét. Erre a leletmentő tevékenységre vállalkozik Fried István professzoruk vezetésével jó néhány igen tehetséges szegedi egyetemista, akik virtuális tanulmányútra indulva követik elődeiket, közkinccsé téve azt a szellemi és művészeti örökséget, amelyet Bécs őriz. Az elmúlt évtized során a Szegedi Tudo-

mányegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke a Monarchia-kutatás megbecsült központja lett, a kötetek és tanulmányok sora értékes művelődéstörténeti és irodalmi összefüggéseket tárt föl. Ezek mindegyikét természetesen nem ismertetjük. Néhány fontos tanulmány azonban már csak azért is megkülönböztetett figyelmet érdemel, mert meglátásaiknak előbb-utóbb bele kellene épülniük irodalomtörténetünkbe. Arról nem is szólva, hogy a kutatás szellemisége, a kölcsönösség felismerése és propagálása éppen napjainkban mennyire példaadó és fontos magatartás.

A századvég és századelő hazai közállapota, noha az évek békében teltek és a millennium hatalmas fejlődést eredményezett, nem lehet idealizálni. De gazdasági és szellemi eredményei tagadhatatlanok. Ferenc József birodalma, ha megoldatlan kérdések okoztak is válságokat, Európába tagozódott. A szecesszió túlrett édeskésége jelezte leginkább a változás kezdetét, Bécs azonban még mindig elbűvölte az utazót, s később is a béke és a fény jelképeként merült fel például Krúdy Gyula vagy Márai Sándor némelyik művében. Biztonságot adott a belé tagozódott kisnépeknek, keretet, amely védelmezte őket, s amelynek széttröse tragédiának bizonyult, hiszen a függetlenségükért lázadókat rádöbentette kiszolgáltatottságukra. A polgár-származék, aki az első világháború előtt otthonosan járt-kelt felfedező útjain, a Monarchia felbomlása után „idegen emberként” tájékozódott, s döbbenettel figyelte az Európa országútjain hányódó, hazátlan vándorokat, s még felrázóbb élménye lett a jelszavakkal igazolt és hazugságokkal kendőzött diktatórikus szellem térhódítása. A szellem és a hagyományok védelmezője már csak őrijáratokra indulhatott, vagy a múltat támasztotta föl, s azt egyre igazóbbnak, szebbnek mutatta. A „régí” szó értékeltített lett Krúdy, Márai és mások prózájában, Babits és Kosztolányi költészetében. A nosztalgia az egyik művészeti alapézés lett Trianon után, s ennek ellenhatásaként, új és öneréből építkező nemzet kialakításának lehetőségül alakult ki az alulról építkező nép-fogalom, amelyet a népi írók és a hozzájuk csatlakozó, a szegények ügyének elkötelezett keresztény mozgalmak képviseltek a leghatásosabban.

Ez azonban későbbi fejlemény. Mint ahogy az volt a történelmi regény kultuszának újraéledése is. Ez a regényforma különösen alkalmasnak minősült analógiaképzésre: a Trianon utáni

korból visszatekintő azzal a szándékkal idézte a múlt eseményeit, hogy jelenére is érvényesnek mutassa tanulságait. A húszas-harmincas években egyre-másra jelentek meg a történelmi múlt eseményeit tárgyaló prózai írások, amelyek a kisebbségi magyarság olvasói számára a megmaradás, a nemzettesthez való tartozás reményét is erősítették, a hazai közönségben pedig azt a meggyőződést mélyítették el, hogy a nagy megrázkódtatások sem halványították el a magyarságtudatot és a hazafiság érzületét.

Kosztolányi egyik *Irodalmi levelének* részletét idézi az egyik szegedi kötet előszavában: a költő egyik régi barátjával közös emlékeit idézi: „azzal töltöttük a délutánt, hogy feketéztünk és szellemeket idéztünk. Hofmannstahl, Rilke, George szellemét, akik annak idején beragyogták egyetemi éveink hónapos diákszobánk homályát.” (Kosztolányi Bécsben is járt egyetemre.) S ezt a névsort kiegészíthetjük Peter Altenberggel, Arthur Schnitzlerrel, Franz Kafkával és másokkal. Arthur Schnitzler orvosi működése is meglehetősen változatos volt, első nagyobb külföldi útjain is higiéniai berendezéseket tanulmányozott, az új század első évében megjelent elbeszélése, a *Gusztli hadnagy* pedig azt eredményezte, hogy elveszítette orvostisztii rangját, mert rombolta az osztrák-magyar hadsereg tekintélyét. Nem mintha ő lett volna az egyetlen: a századvégi Bécs életérzését halálhangulat is jellemezte, az írók és művészek a távlattalan világtól a lélek felé fordultak, s ebben Schnitzlert orvosi ismeretei ugyanúgy segítettek, mint Freud megfigyelései. Sokoldalú tudása lehetővé tette, hogy alaposan, tényszerűen ábrázolja a lelki folyamatokat, s e vonatkozásban akár kezdeményezőnek is nevezhetjük. Nem véletlen, hogy Karinthy Frigyes, Kosztolányi és Márai is behatóan érdeklődtek iránta, s kora irodalmi kánonjának vitathatatlan részese volt. Kosztolányi 1917-ben megjelent, Schnitzler újdonságát méltató tárcájában így jellemezte a bécsi író újdonságát: „...a szegénység ködét fújta a csöndesen emésztő, polgári osztrák fővárosra, érdekessé és izgatóvá tette, amit annyira megszoktunk, és a városi embereket új távlatba tudta beállítani. Íme, egy bécsi dekadens, a púder, a finom és polgári életöröm, a gáláns szerelmek városában. A sűrű hóhullásban még rózsaszínű lámpák égnek, de azok, kik ebben az idilli környezetben mozognak, nem a régiek, fiai és leányai a hálósípkás burgereknek és kávészéniknek, akik már szenvedni és élvezni is tudnak. Sírnak? Könnyeznek. Kacagnak? Mosolyognak. A kettőt azonban többször együtt művelik.” (Milyen érdekes és korjellemző: húsz évvel Kosztolányi után Babits meg sem említet-

te Schnitzlert európai irodalomtörténetében!) Szegénység — érdekesség — dekadencia — Kosztolányi jellemző fogalmai, amelyek így együtt ifjúsága császárvárosának lassú változására utalnak. Persze ez a szomjas olvasó és hódító más századfordulós írókról is remek tanulmányokat írt: Rilket méltató esszéje, s ahogy ebben a kor hangulatát érezteti, igazi remeklés.

A századforduló egyik kulcsszava lett a „lélek”. A regényszereplők inkább szemlélődtek, mint cselekedtek. A századvéget jellemző álmodozás, amely a magyar regénynek is alapérzése volt, mintha egész Közép-Európát áthatotta volna: tétova, céltudat nélküli, ernyedtt figurák népesítették be az irodalmat, az átlagostól eltérő gondolkodásmódot — mint erre Wenner Éva utal *A trieszti irodalom és a Monarchia irodalma* című tanulmányában — már az iskolákban is üldözték, lélekben öregek alkották a társadalmat, „a Monarchia társadalmi berendezkedésének, elvárásainak leginkább ez a fajta, (...) egyéniségét nem kifelé, hanem befelé kifejlesztő típus felelt meg.” S ennek a típusnak lassú elsorvadását ábrázolta Török Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi és a többiek, miközben Krúdy regényeiben épp ezek a figurák álmodták széppé a múltat, amely hovatovább mítosszá növekedett békebeli érzéseivel és ízeivel. A megszépülő messzeségben lassan eltűntek azok, akik a Monarchia utolsó időszakának emberi válságait ábrázolták. Krúdyt „a magyar mítosz teljességének” nevezte Márai a *Ködlovagok* bevezetésében, s az antológiában olyan írókat próbáltak visszaperelni, mint Cholnoky Viktor, Lovik Károly, Cholnoky László, Harsányi Kálmán, Török Gyula és Kaffka Margit.

Amint Thomas Bremer Freud és az irodalom 1914 előtti kapcsolatát elemző tanulmányában olvasható, Hofmannstahl 1906-ban megjelent, kedves könyveit felsoroló írásában az alapművek mellett esszéket is felsorolt. Ami azt jelzi, hogy a '900-as évek kezdetére már a világnézeti bizonytalanság is jellemző volt, a Monarchia művészetét kísérletező hajlam és a biztos tájékozódási pontok felé való törekvés szándéka is áthatotta. Bár még felszabadító hatású volt Nietzschek az a gondolata, hogy Isten meghalt, a tragikus sorsú bölcselő eszméi inkább elkápráztatóak voltak, semmint követésre serkentők. Lukács István hivatkozik tanulmányában (*A van és a nincsen genealógiájához*) Ady 1910-ben megjelent írására, amelyben Gide *A mennyország kapuja* című regénye kapcsán azt fejtegette, hogy a civilizáció „Isten után vágyakozik”, „Vagy-vagy: végre valaki vagy megtalálja, vagy véglegesen leszámol vele az emberi élet gyönyörű, elképzelhetetlenül nagy megkönnyeb-

bülésére." Ez a küzdelem ugyancsak jellemzője volt a korszak irodalmának. Az idézett tanulmány szerzője a magyar lírikus istenélményét, vele vívott küzdelmét Krležaéval állítja párhuzamba, s megítélése szerint az ember és Isten viszonya mindkettejüknél ambivalens, amit a verseikben hangsúlyos tépelődő kérdések is igazolnak. A hitetlen hitének megnyilatkozásai Rilkenél is tettenérhetők: tulajdonképpen egész líráját a „vallástalan” ember Isten utáni vágya, az istenkeresés gesztusa hatja át. Amint a *Zsolozsmáskönyvben* írja: „Az életem táguló körökben élem, / a dolgokon túlra töröm. / A legvégsőt talán soha el nem érem, / de ráadom minden erőm. // Isten az Őstorony, körötte folyton / kerengnek századok százaival. / S még ne tudom, mi vagyok: szélvihar, sólyom, / vagy egy hatalmas dal” (Farkasfalvy Dénes fordítása).

A „bécsi tanár” — Babits nevezte így Freudot *A gölyakalifában* — működése során mindvégig abban reménykedett, hogy a lelki jelenségek a biokémia segítségével leírhatóvá válnak (Bóky

Antal írt erről), várakozásában azonban csalódnia kellett. Sok addig ismeretlen összefüggést tárt föl, de a legvégsőt, amiről Rilke írt, nem érthette el. Már csak azért sem, mert bizonyos kérdéseket még megfogalmazni sem tudunk: nemcsak szavaink, hanem gondolataink is végesek. Amint Hermann Broch gondolatát értelmezve Fried István fejtegeti: logikus út vezet az elhallgatás (hallgatás) költészetéhez, amelyről azonban utóbb bebizonyosodott, hogy még a legnagyobb történelmi tragédiák után sem jelent megoldást, hiszen szavakkal szólítjuk meg egymást és Istent, még ha e szavakat elkoptattuk és megbecstelenítettük is.

Boldog békeidők? Súlyos ellentmondásokkal terhelt korszak? Az ismertett könyvsorozat mindkét lehetőséget nyitva hagyja. Azt azonban egyértelművé teszi, hogy a művészeteknek mindig értékörzésre és -teremtésre kell törekedniük, s ez rokonítja őket. (*Monarchia-kötetek, SZTE BTK, Szeged*)

RÓNAY LÁSZLÓ

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGAI

A XX. századi keresztény gondolkodók sorozatában:

Luigi Giussani: A kereszténység kihívásának eredete

Ára: 900,- Ft

A Sapientia családpedagógiai füzetek című új sorozatból megjelent:

Eva Petrik: Gyermekeimmel

Ára: 470,- Ft

Dr. Theodor Bovet: Felette nagy titok. Könyv a házasságról

Ára: 490,- Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban:

1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em.

Telefon: 317-7246; Fax: 317-7682

Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.